

БАНК АМАЛИЁТИДА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРНИНГ ХАЛҚАРО АНДОЗАЛАРИНИ ТАТБИҚ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

Маълумки, мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин йирик халқаро молиявий ташкилотлар ва бозор муносабатлари асосида хўжалик юритадиган қатор мамлакатлар билан иқтисодий алоқалар ўрнатилди. Бу ўз навбатида, иқтисодиётнинг барча тармоқлари сингари банк тизимида амалда бўлган бухгалтерия ҳисоб варақлар режаси ва молиявий ҳисоботларни зудлик билан халқаро андозаларга мослаштириш заруриятини келтириб чиқарди. Чунки, хўжалик юритишнинг марказдан режалаштириш шароитида банкларда қўлланилиб келинган бухгалтерия ҳисоб варақлар режаси ва молиявий ҳисоботлари бозор муносабатлари шароитида ҳисоб-китобларни амалга ошириш ва молиявий ҳисоботларни тузишнинг янги талабларига мутлақо тўғри келмас эди. Хусусан, халқаро молиявий ташкилотлар, хорижий компания ва инвесторлар мамлакатимиз банклари баланси ва молиявий ҳисоботларини “ўқий олмасди” ва тегишли қарорлар қабул қилолмасди.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки мазкур масалаларни ижобий ҳал этиш бўйича жуда қисқа муддатда қатор ишларни амалга оширди. Хусусан, Марказий банк Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 26 январдаги “Ўзбекистон Республикаси банк тизимида бухгалтерия ҳисоби ва аудит ислоҳоти тўғрисида”ги 37-сонли қарори асосида “Артур Андерсен” халқаро консалтинг фирмаси билан Марказий банк ва тижорат банклари учун алоҳида халқаро андозаларга асосланган бухгалтерия ҳисоб варақлар режаси ва молиявий ҳисоботларнинг шаклларини ишлаб чиқди ва МДҲ мамлакатлари ичида биринчилардан бўлиб, 1997 йил март ойида банклараро электрон тўлов тизими билан параллел равишда амалиётга жорий этди.

Ушбу бухгалтерия ҳисоб варақлар режаси ва ҳисобот шакллари халқаро андозаларга мос келиши билан бирга, “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуннинг 6-моддасида белгиланган қоидаларини деярли қамраб олган.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз банк тизимида амалда бўлган бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботларнинг халқаро андозалари:

- давлат томонидан тегишли молия-бюджет сиёсатини амалга ошириш, иқтисодиёт тармоқлари ўртасида пул оқимлари устидан мониторинг ўтказиш ва ижтимоий-иқтисодий аҳамиятига эга бўлган қарорларни қабул қилишга;

- халқаро молия ташкилотлари, инвесторлар ва хорижий ҳамкорларни молиявий ахборотларга бўлган эҳтиёжини қондиришга;

- Марказий банкнинг мамлакат пул тизими, пул ўтказмалари устидан назорат қилиш, монетар сиёсатни амалга оширишга;

- тижорат банклари бошқарув кенгаши ва акциядорлари, инвесторлари ва мижозлар учун қарорлар қабул қилиш ва зарур ахборотларни олишга тўлиқ имконият беради.

Бундан ташқари банклардаги бухгалтерия ҳисоби ва электрон тўлов тизими:

- хўжалик юритувчиларга бир ва бир неча банкда ҳисоб варақлар очиш;
- иқтисодиётда пул ўтказмалари бир неча дақиқаларда амалга ошириш;
- банкларда кўп валютали ва миллий валютада умумлашган кунлик баланс тузиш;

- давлат бюджетининг ягона кассасига тушадиган бюджет даромадлари ва харажатлари устидан кунлик назорат ва мониторинг қилиш;

- ва бошқа қатор қулайлик ва имкониятларни беради.

Бу ерда, агар мамлакатимиз банк амалиётидаги бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботлар халқаро андозаларга жавоб берса, Молиявий ҳисоботларнинг халқаро андозаларини(МХХА)ни амалиётга жорий этиш, қўшимча молиявий харажат ва меҳнат сарфига нима зарурият бор деган ўринли савол туғилади. Аслида, мазкур мақоланинг асосий мақсади ҳам ушбу масаланинг моҳиятини очишга, шунингдек, бу борада талабалар, айрим

холларда иқтисодчилар ўртасида вужудга келаётган мунозарали ҳолатларни оддийроқ тарзда тушунтириб беришга қаратилган. Банк амалиётида жорий этилган бухгалтерия ҳисобининг халқаро андозалари (БҲҲА) ва Молиявий ҳисоботларнинг халқаро андозалар (МҲҲА) бир-бирини тўлдиради, лекин таркибий тузилиши, айрим мезонлари ва мақсади жиҳатидан бир-биридан фарқланади.

Соддароқ қилиб айтадиган бўлсак, ҳозирги пайтда мамлакатимиз Марказий банки ва тижорат банкларида тузилаётган бухгалтерия ҳисоби, баланс ва бошқа ҳисоботлар халқаро андозалар, яъни БҲҲА асосида амалга оширилади. МҲҲА эса Марказий банкнинг тегишли меъёрий ҳужжат, йўриқнома, низом ва бошқа мезонлари тарзида жорий этилган.

Бундан кўриниб турибдики, Марказий банкнинг мазкур ҳужжатларида белгиланган тартиб, талаб ва мезонлари МҲҲАдан айрим жиҳатлари билан фарқланади. Масалан, мамлакатимиз тижорат банклари регулятив капитали таркибида девальвация захираси асосий манба сифатида эътироф этилади, МҲҲА талаби бўйича девальвация захирасини банк капитали таркибига киритилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланмайди. Агар МҲҲА талабига асосан мамлакатимиз банклари девальвация захирасини капитал таркибида инобатга олинмайдиган бўлса, унинг етарлилигига қўйилган талаб даражаси пасайиб кетиши мумкин. Ҳозирги кунда мамлакатимиз тижорат банклари капитали таркибида ушбу манбанинг улуши 40-43 фоизни ташкил этади.

Демак, бундан кўриниб турибдики, банк амалиётида бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботларини тайёрлашда қўлланиладиган Марказий банкнинг тегишли меъёрий ҳужжатлари, йўриқномалари ва низомлари ўрнига МҲҲАни қўллаш вақт, меҳнат ва маблағ талаб этиш билан бирга, айрим мезонлар бўйича жиддий таркибий ўзгаришларни қабул қилиш заруриятини келтириб чиқаради. Шундай экан, бу ерда ўз-ўзидан банк тизимида самарали қўлланилиб келинаётган йўриқнома, меъёрий ҳужжатлар ва низомлар, шунингдек мезонларни МҲҲАга алмаштиришга қандай эҳтиёж бор, деган ўринли савол туғилиши табиий.

Бунинг асосий сабабларидан бири, 2008 йил август ойида рўй берган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидир, ушбу инқироздан кейин халқаро молия бозори ва иқтисодий муносабатларда ўзаро алоқага киришадиган барча иштирокчиларда молиявий ҳисоботларни бир хил мезон ва талаблар асосида тузиш зарурияти вужудга келди. Ҳозирги кунда бу мезон ва талаб молиявий ҳисоботларни халқаро андозалари сифатида МҲҲА эътироф этилмоқда.

Бу ўз навбатида, МҲҲАнинг барчасини банклар фаолиятида қўллаш мумкинми? – деган ҳақли саволни туғилишига сабаб бўлади. Шу масала юзасидан, халқаро Базель қўмитаси ривожланган мамлакатларнинг Молия вазирлари ва Марказий банклар бошқарувчиларининг илтимосига асосан қатор МҲҲАни ўрганиб чиқди. Ўрганиш натижалари бўйича 30-МҲҲА “Банклар ва нобанк кредит муассасалари молиявий ҳисоботларида ахборотларни ёритиш” ва 39-МҲҲА “Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш” деб номланган иккита андозани банк фаолиятида жорий этиш мумкинлигини, қолган андозаларни қўллаш учун тегишли услубий қўлланма тайёрлаш зарурлигини таъкидлади. Мазкур масала бўйича МҲҲА қўмитаси тегишли ишларни олиб бормоқда.

Фикримизча, ўқувчини МҲҲАни дунёнинг қайси мамлакатлари банк амалиётида қўлланилиши ҳам қизиқтиради. Маълумки, халқаро амалиётда бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тайёрлашнинг учта модели мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборат.

Биринчи модел. Молиявий ҳисоботларни халқаро андозалари, яъни МҲҲА, европача модел сифатида эътироф этилади. Ушбу модел ҳозирги пайтда асосан Европа мамлакатларида қўлланилади. МДҲ мамлакатларида босқичма-босқич ўтиш бўйича давлат дастурлари ва қонунлар қабул қилинган, бироқ уни амалиётга жорий этиш билан боғлиқ муддатлар доимий равишда орқага суриб келинмоқда, у бирорта МДҲ мамлакати банк тизимида тўлиқ жорий этилмаган.

Иккинчи модел. АҚШнинг умумқабул қилинган бухгалтерия тамойиллари ёки GAAP деб юритилади. Ҳозирги пайтда АҚШ банклари, компания ва фирмалари мазкур тамойиллар асосида молиявий ҳисоботларни тузади. АҚШ банк тизими ҳам МХХАга ўтмаган, бироқ 2015-2016 йилларда ўтиш чора-тадбирлари кўрилмоқда. Асосий муаммолардан бири амалдаги ҳисоботларни (қарийб кейинги олти йилликни) ретроспектив тарзда МХХАга ўтказиш ҳисобланади.

Учинчи модел. Буюк Британия, Австралия, Канада ва Янги Зеландияда қўлланиладиган англосаксон модели, одатда молиявий ҳисоботларнинг андозалари (МҲА) деб юритилади.

Банк амалиётида МХХАни татбиқ этиш масалалари юзасидан амалга оширилган ўрганишлар ва таҳлиллар натижасида қуйидаги хулоса ва тавсияларни шакллантирдик.

1. Мамлакатимиз банк амалиётида жорий этилган бухгалтерия ҳисобининг халқаро андозалари халқаро амалиётда қўлланиладиган молиявий ҳисоботлар шакллари тайёрлаш имкониятини беради. Мамлакатимиз банк тизимида МХХА алоҳида андозалар шаклда эмас, балки бухгалтерия ҳисобининг тегишли операциялари ва ҳисоботларни тартибга солувчи тегишли меъёрий ҳужжатлар, йўриқномалар ва низомлар ҳамда мезонлар шаклида амалиётга жорий этилган.

2. МХХАнинг барчасини банк фаолиятида тўғридан-тўғри жорий этиш мумкин эмас. Шу жиҳатдан, мамлакатимиз банк фаолияти ва миллий иқтисодиётнинг ривожига ижобий таъсир кўрсатадиган андозаларни танлаб олиш, уларни бухгалтерия ҳисобининг миллий қонунчилик базаси ва иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда амалиётга жорий этиш лозим.

3. МХХАнинг тегишли шакллари банк фаолиятига босқичма-босқич жорий этиш муддатларини белгилаш ва жорий этилаётган МХХАни иқтисодиётнинг барча тармоқларида, хусусан хўжалик юритувчи

субъектларнинг бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботларини тайёрлашда, аудит ва баҳолаш ташкилотларида амал қилишига эришиш лозим.

4. Банк тизимида МХХАни ишлаб чиқувчи, жорий этувчи ва амалиётда қўллайдиган ходимларни малакасини ошириш, уларни қайта тайёрлаш тизимини жорий этиш, бундан ташқари банкларнинг бошқа барча ходимлари учун қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Ўзбекистон банк амалиётида бухгалтерия ҳисобининг халқаро талабларига жавоб берадиган ҳисоб ва ҳисоботлари жорий этилган, келгусида халқаро молиявий ҳисоботларнинг халқаро андозаларини босқичма-босқич амалиётга жорий этиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Ақром ОМОНОВ, «Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва аудит» кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори.